

ПРИХОВАНА ПРОФАНАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ У ВИРАЖЕННІ ЦІННІСНОЇ ПРИХИЛЬНОСТІ

THE HIDDEN PROFANATION OF VALUES IN EXPRESSION OF VALUE ADHERENCE

УДК 316.7

Тащенко А.Ю.

к.соц.н., викладач кафедри соціології та політології

Національний авіаційний університет

Яковенко А.К.

к.соц.н., доцент, професор кафедри соціології

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті на основі результатів розвідкового емпіричного дослідження культурних кодів розкрито ознаки профанування щодо цінностей. Профанація цінностей розуміється як схильність до суджень, за якими приховані різні види подвійних нормативно-оцінних стандартів. Головною причиною появи цих стандартів вбачається знецінення авторитету як соціального явища та способів його здобуття.

Ключові слова: профанація, цінності, профанація цінностей, ціннісна прихильність, соціальна ідентичність, соціальний статус, капітал, авторитет, мораль, смисл, соціальна ірраціоналізація.

В статье на основе результатов разведывательного эмпирического исследования культурных кодов раскрыты признаки профанации по отношению к ценностям. Профанация ценностей понимается как склонность к суждениям, за которыми скрыты различные виды двойных нормативно-оценочных стандартов. Главной причиной появ-

ления этих стандартов усматривается обесценивание авторитета как социального явления и способов его достижения.

Ключевые слова: профанація, цінності, профанація цінностей, ціннісна прихильність, соціальна ідентичність, соціальний статус, капітал, авторитет, мораль, смисл, соціальна ірраціоналізація.

The article deals with the signs of profanation in relation to values that are revealed on the basis of the results of exploratory empirical study of cultural codes. Profanation of values is understood as a propensity for judgments, behind which the various types of double normative-evaluative standards are hidden. The main reason for the appearance of these standards is seen as depreciation of authority as a social phenomenon and a way of obtaining it.

Key words: profanation, values, profanation of values, value adherence, social identity, social status, capital, authority, moral, meaning, social irrationalization.

Постановка проблеми. В останні роки, особливо після так званої «Революції цінностей», у полі публічної соціології з'являлося все більше і більше публікацій, присвячених одній із вічних тем, а саме – цінностям: цінностям українців, цінностям європейців, цінностям росіян та їх порівнянню [1-4]. Звісно, порівнювали і порівнюють їх не заради самого процесу, а задля визначення того, наскільки сумісні різні національні ідентичності. Проте, згідно із встановленими у теоріях соціальної ідентичності (М. Шеріф, Х. Теджфел, Дж. Тьорнер тощо) закономірностями людського мислення щодо ідентифікації, будь-які соціальні спільності та членство у них (і вимушене, і добровільне) пов'язані не просто з дотриманням певних цінностей як «культурних цілей» (вираз Р. Мертон), а і з уявленнями про позитивність або негативність змісту цих цінностей, на чому наголошує, зокрема, культурсоціолог Дж. Александер, з яким ми повністю погоджуємося. Відповідно, образ однієї і тієї самої спільності у зв'язку з цим може бути як «образом добра», щодо якого понад усе прагнуть до співпричетності і яке намагаються захищати, так і «образом зла», від якого по можливості необхідно врятуватися [5; 6]. Та, продовжуючи цю думку, ми можемо припустити ще й наступне: одні й ті ж самі цінності можуть сприйматися як «добро»

та «зло» одночасно у результаті профанування шляхів їх особистого вибору та дотримання; наукова проблема ж полягає у тому, що суперечності сприйняття цінностей, пов'язані з диспропорціями обсягів різних капіталів – адміністративного, економічного, фізичного, людського, культурного тощо – вже були проблематизовані та окреслені [7, с. 112-113, 173-174], а от така дослідницька область, як «профанація (профанування) цінностей», поки що осмислена переважно лише щодо реклами, мистецтва і побіжно – політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загалом, пошук ймовірних «подвійних стандартів» або ж спростування їх присутності у культурному та соціальному вимірі для соціологів – заняття не нове і не забуте. Ним переймалися, наприклад, М. Кон із низкою співавторів, розмежувавши: 1) батьківські цінності (або цінності-для-дітей, тобто те, що батьки найбільше хотіли би бачити втіленим у поведінці своїх дітей), що також були поділені на цінності матерів і цінності батьків та цінності для дітей різної статі і різного віку, та 2) цінності дітей (або цінності-для-себе). Вони дійшли висновків, що «...соціально-стратифікаційна позиція має сильний зв'язок із когнітивною діяльністю, самостійністю орієнтацій та батьківським поцінуванням самостійності для дітей...», проте «...немає багато даних, що цінності батьків

мають помітний вплив на цінності їхніх дітей. Навпаки, минулі дослідження виявили дивовижно слабкі зв'язки між цінностями батьків та цінностями дітей...», і принаймні у тому, що стосується оцінки самостійності на противагу конформності до зовнішнього авторитету, «... щоб цінності батьків мали вплив на цінності дітей, діти повинні правильно розуміти цінності своїх батьків...» [8, с. 223, с. 295-296, 312]. Нині також широко відомий образ «подвійної інституціональної системи», проголошений Є.І. Головахою та Н.В. Паніною: коли в одному нормативно-ціннісному просторі суспільства співфункціонує легітимне, але нелегальне, і легальне, але нелегітимне [9, с. 41-44]. Доречно згадати й аналіз О.Г. Злобіної та Л.Д. Бевзенко візуальних образів «практик успіху»: опираючись на методи візуальної соціології та методіку Л. Сонді (робота з візуальною матрицею на основі кількості етапного відсіювання зображень), дослідниці отримали розвідкову картину з приводу символічного «ядра» асоційованих з успішністю практик і констатували розходження у досліджуваних «мого успіху» та «успіху Іншого», що відображалось у виборі різних символів для вираження власної думки про найголовніші атрибути успішної людини зі своєї точки зору та для експериментального «створення враження» про успішну людину для широкого загалу [10]. Більш того, наявністю подвійних стандартів навіть обґрунтовують «неможливість» окремих галузевих соціологій, що зазіхають на аналіз надскладних духовних явищ, як-то соціологія моралі, оскільки у результаті емпіричних досліджень моралі як такої виникає спокуса універсалізувати висновки на кшталт таких, що «більшу частину неморальних вчинків чинять «вони», а «я», зазвичай, чиню моральні вчинки» й «атрибуція себе та інших у нормативному вимірі має стійкий ухил: «я» більше відповідає нормам, ніж «інші» [11, с. 284, 287]. Проте аспект, що стосується диференціювання оцінок дотримання одних і тих самих цінностей у залежності від того, на кого уможлядно «приміряють» слідування їм і наслідки, що впливають із цього слідування, – на себе, на найближчих «інших», на віддалених «інших» тощо, – і причин, що призводять до тих чи інших тенденцій оцінювання, ще залишається не набагато менш загадковою, ніж в очах наголошуючих на цій загадковості Т. Парсонса, Р. Мертона, А. Шютца та П. Бурдьо [7, с. 35, 43, 89-90]. Знання про цей аспект можна слідом за класиками називати знанням і про впровадження культурних цінностей на рівні соціальної системи (Парсонс), і про структурні елементи та соціально-психічні процеси, що привертають індивідів до того чи іншого культурного вибору та визначають міру поширеності певних виборів (Мертон), і про механізми внутрішньої неузгодженості

логіки повсякденного мислення, яка може «цінувати» і «не цінувати» щось одночасно через суперечності між різними соціальними ролями однієї і тієї ж людини (Шютц), і про активацію мисленнєвих розрізень, істотних для розпізнавання важливого/неважливого у тому чи іншому полі діяльності (Бурдьо). Та як не називай, а нестача цього знання і висвітлення у ньому причин профанованості оцінок «цінованого» не зникає.

Постановка завдання полягає у розкритті профанації цінностей у загальнокультурній нормативно-оціночній площині та її соціальних витоків з опором на результати емпіричного дослідження культурних кодів у повсякденній соціальній ідентифікації на прикладі населення м. Києва, проведеного однією з авторок даної статті [7, с. 122-174].

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать виявлені А. Ташенко тенденції, можна вести мову про три схеми ціннісної прихильності:

1) статусно орієнтовану гармонійну, притаманну «впевненому» соціальному типу. Вибір власних домінуючих цінностей збігається з позитивним ставленням до людей з аналогічними домінуючими цінностями – тобто, до ціннісного культурного коду (домінуючих цінностей-для-себе) цього типу входять нонконформізм-ідеалізм у сполученні з активним реалізмом і неприйняттям розчарованості, що майже ідеально узгоджено з особливостями його нормативно-оціночного культурного коду (оцінками домінуючих цінностей-у-інших-людей-загалом): а) позитивним ставленням до нонконформістів-ідеалістів («не обмежують, а заохочують свободу дій інших людей») та консерваторів («поважають авторитет інших людей», «бережуть вірність суспільним ідеалам») і б) негативним – до розчарованих («обманюють інших людей»). Супутнє володіння значним адміністративним, людським, економічним і культурним капіталом разом із помірним фізичним;

2) конкурентно орієнтовану суперечливу, притаманну «ущемленому» соціальному типу. Вибір власних домінуючих цінностей поєднується з негативним ставленням до людей з аналогічними домінуючими цінностями – тобто, до ціннісного культурного коду цього типу входять нонконформізм-ідеалізм у сполученні з консерватизмом, активним реалізмом і неприйняттям розчарованості, але у його нормативно-оціночному культурному коді до консерваторів ставлення дуже позитивне («не схильні до антиморальних занять», «бережуть вірність суспільним ідеалам», «поважають авторитет інших людей», «підключаються до інших людей, а не шкодять їм», «чесні з іншими людьми», «заохочують, а не обмежують свободу дій інших людей»),

а от до нонконформістів-ідеалістів – негативне («підривають авторитет інших людей»). Супутнє володіння значним людським, фізичним та економічним капіталом, і низьким – адміністративним і культурним;

3) позакомпромісно орієнтовану оптимістичну, притаманну «толерантному» соціальному типу. Вибір власних домінуючих цінностей (консерватизм у сполученні з нонконформізмом-ідеалізмом і неприйняттям розчарованості та активного реалізму) поєднується з лояльністю щодо людей із будь-якими домінуючими цінностями: а) поміркованістю щодо нонконформістів-ідеалістів; б) позитивним ставленням до консерваторів («чесні з іншими людьми», «підключуються про інших людей, а не шкодять їм», «поважають авторитет інших людей», «беруть вірність суспільним ідеалам», «не схильні до антиморальних занять»), розчарованих («поважають авторитет інших людей») та активних реалістів («підключуються про інших людей, а не шкодять їм»). Супутнє володіння значним культурним капіталом, проте помірним економічним, фізичним і людським та низьким адміністративним.

Отже, виникають три закономірні питання: 1) чому «впевнені» помірковані щодо консерватизму, якщо вони його схвалюють за більшою кількістю критеріїв, ніж «рідних» нонконформістів-ідеалістів – за а) повагу до авторитету і б) вірність суспільним ідеалам? 2) чому «ущемлені» не схвалюють нонконформізму-ідеалізму за схильність до підривання чужого авторитету, хоча самі його (нонконформізму-ідеалізму) далеко не уникають? 3) чому «толерантні» схвалюють розчарованих за повагу до чужого авторитету та активних реалістів – за піклування про інших, – хоча самі не хочуть бути такими, але хочуть бути консерваторами, які (несподіванка!) володіють тими ж самими чеснотами з деяким «доважком»? Як бачимо, найяскравішою, червоною ниткою через усі три питання проходить «авторитет», тож зосередитися варто саме на ньому, а точніше – на сучасному розумінні «що таке авторитет і як він здобувається?». Тонкощі цього розуміння часто озвучують фахівці, зайняті тематикою навчання та наданням рекомендацій з приводу залучення дітей, підлітків і молоді в умовах поширення серед них практики «сидіння у телефонах/ноутбуках/планшетах» до опосередкованого працівниками освіти навчального процесу – однією з найближчих до вираження його (тобто розуміння) прихованої сутності є думка Т. Краснової про неофіційно необхідні компетенції сучасного вчителя та викладача (утім, це цілком співвідноситься з образом «наставника», «консультанта», «аналітика» тощо взагалі): «Це має бути людина з іншим рівнем навіть не освіти (підкреслено нами – А.Я., А.Т.), а підходу. Один із кращих анекдотів, що я коли-не-

будь чула у житті: «Знаєте, як виходять кораблики, запаяні у пляшки? Беруть пляшку, насипають у неї всіляке сміття. Наливають клей і довго-довго трусять. Іноді виходить корабель». Ось людина, яка навчить вас, як трусити пляшку, щоб вийшов кораблик, – автоматично буде мати авторитет» [12]. Та чи дорого коштує і чи довго утримується авторитет, побудований на мізерних шансах створити «як-небудь» з купи «чого-небудь» складну узгоджену цілісність? Звичайно, ні. З позиції «впевнених», капітали яких (насамперед культурний) не тільки повертають до розрізнення «сміття» і «не-сміття», а й спонукають захоплюватися «не-сміттям» (про це детально писав П. Бурдьо), буде очевидно, що позитивне ставлення до такого авторитету – це те, що в одній з авторок даної статті (А. Яковенко) описано як «профанація реалізації смислу» [13, с. 198], – тож логічно, що і сам консерватизм для самих «впевнених» постає профанованим і чужорідним, порівняно з гарантією розвитку того, що Бурдьо називав «смаком до свободи». Майже аналогічно з «толерантним» соціальним типом, який, також будучи «власником» значного культурного капіталу, вважає виключно повагу до чужого авторитету чеснотою людей з мінімальними ознаками соціального життя, проте повагу до чужого авторитету у поєднанні з іншими чеснотами – атрибутом «наших людей». А з позиції «ущемлених» ми навпаки маємо справу з наслідками профанного засвоєння нонконформізму-ідеалізму як «свободи на смітті»: якщо для «впевнених» свобода-для-себе означає також і свободу-для-інших, то для «ущемлених» свобода-для-інших з огляду на їх власне пристосовування до сучасних умов великого міста і заробляння у ньому грошей без накопичення значних адміністративних та культурних ресурсів дійсно постає загрозою уточнення чи нагадування свободі-для-себе з боку собі подібних – а кораблик-то у вашій пляшці із захмарним цінником з чого і як і з якої спроби зроблений?.. І навпаки. Так само, як і, наприклад, для дітей українських «пейзан» кін. 1990-х – поч. 2000-х рр., які прагнули долучитися до міського життя, поглинутого західними зразками споживання, із а) батьківським економічним капіталом, достатнім для споряджання «на навчання та підкорення обласних центрів», але, окрім цього капіталу, із супроводом лише «кабанчика і батьківського напутнього слова» [14] і б) схильністю до нехтування «навчанням» і акценту на «підкоренні ОЦ».

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можемо висунути висновки-гіпотези для дискусії і подальших досліджень, що нормативно-оціночна профанація цінностей може полягати у: 1) схваленні позитивних моральних чеснот, супутніх

дотриманню тих чи інших цінностей, для здобуття яких використовують негативні інструменти досягнення «культурних цілей» (схвалення поваги до сумнівно здобутого чужого авторитету); 2) схваленні у ціннісному дотриманні позитивних моральних чеснот з негативними засобами їх здобуття заради «миру в усьому світі» (схвалення можливості поважати сумнівно здобутий чужий авторитет, якщо це або остання соціальна зачіпка маргіналів і дауншифтерів, або компенсується чесністю, турботливістю, вірністю і «чистою» працею тощо в активному соціальному житті); 3) схваленні негативних моральних чеснот, супутніх дотриманню тих чи інших цінностей, якщо справа стосується цінностей-для-себе (схвалення власних можливостей підризу чужого авторитету). Соціальними витоками таких профанацій серед усіх можливих для теоретичної уяви витоків [13] ми вбачаємо насамперед унеможливлення нормальної реалізації смислу через непомірність необхідних інвестицій за особисто невігідних результатів цієї реалізації та соціальну ірраціоналізацію як процес, протилежний описаній М. Вебером раціоналізації соціальної дії – процес повернення з безособового на особовий рівень нормовстановлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Украинский диагноз. Исследование ценностей разных народов Европы показало к чему стремятся украинцы. Корреспондент. 11 марта 2011 г. №9. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/events/1196183-korrespondent-ukrainskij-diagnoz-issledovanie-cennostej-raznyh-narodov-evropy-pokazalo-k-chemu-stre>

2. Шестаковський О. Радикалізовані європейці: цінності Євромайдану в порівнянні з європейськими. Інфографіка. Українська правда, 14 січня 2014 р., 10:15. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/>

3. Цінності українців pro et contra реформ в Україні. Укрінформ, 03.06.2015 р., 13.41. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html

4. Бриндза В. Чи ми приречені? Що потрібно знати про цінності українців та їх зміну. Українська правда, 23 жовтня 2017 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227073/>

5. Микляева А.В., Румянцева П.В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования. СПб: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. С. 8-47.

6. Александер Дж. Смыслы социальной жизни: Культурсоциология / пер. с англ. Г.К. Ольховикова под ред. Д.Ю. Куракина. М.: Праксис, 2013. 640 с.

7. Ташченко А.Ю. Культурні коди як засіб соціальної ідентифікації у повсякденних практиках: дис. ... канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Київ, 2017. 394 с.

8. Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників / Пер. з англ. за наук. ред. В.Є. Хмелька. Видання друге, виправлене, електронне, відкритого доступу. КМІС, 2013. 590 с.

9. Головаха Е.И., Панина Н.В. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции». Социология: теория, методы, маркетинг. 2006. №3. С. 32-51.

10. Злобина Е., Бевзенко Л. Образы успеха: опыт визуального исследования. К.: Институт социологии НАН Украины, 2012. 236 с.

11. Кондратик Л.М. Методологічні, теоретичні і методичні лакуни соціології моралі та емпіричне дослідження нормативних аспектів економічних взаємодій. Вісник Львів. ун-ту. Сер. соціол. 2008. Вип. 2. С. 278-289.

12. Преподаватель МГУ и популярный блогер Татьяна Краснова – о том, для чего сейчас нужна школа и учителя / Онлайн-книга А. Мурашева «Другая школа». URL: <https://project-splash.com/posts/eto-slozhnee-chem-byt-nositelem-taynyh-znaniy-present-perfect/b09dbc5ab71>

13. Яковенко А.К. Профанаційні виміри візуальних символізацій через призму теорії хибних дій Фрейда, концепції соціальної дії Вебера і концепції комунікативної дії Хабермаса / Романенко Ю.В., Яковенко А.К., Огаренко Т.О. Основи візуальної аналітики та соціології візуального символізму: прикладний аспект: монографія. К.: ДУІКТ, 2009. – С. 191-208.

14. Литвинов С. День Независимости: впереди еще много работы. Корреспондент, 21 августа 2017 г., 07:04. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/3879075/>